

ФИЛОСОФИЯ НА АРХИВНОТО ПОЗНАНИЕ И ПОСТИЖЕНИЯ НА БЪЛГАРСКАТА УНИВЕРСИТЕТСКА АРХИВИСТИКА*

доц. д-р Русалена Пенджекова-Христева

На 18 април 2013 г. се проведе VII научна конференция на тема: *Философия на архивното познание и постижения на българската университетска архивистика*, с която катедра *Архивистика и помощни исторически дисциплини* в Исторически факултет на Софийски университет „Св. Климент Охридски“ традиционно отбелязва деня на специалност *Архивистика и документалистика*¹. Темата за конференцията, както се процедира през изминалите години от организаторите на форума, беше формулирана и одобрена в заключителното заседание на предходните юбилейни чествания (18–19 април 2012 г.), посветени на 60-годишнината на българското професионално университетско образование по архивистика и 10-годишнината на специалността.

Във връзка с темата за предстоящата VII конференция (2013) се поясни, че вниманието на авторите на научни доклади и съобщения би трябвало да бъде насочено към *„модерната архивна мисъл и философията на архивното познание“*². Целта е да се проследи развитието на съвременната българска теоретична архивна школа и нейните постижения в контекста на общата архивна теория, като интегрално научно познание.

Университетската архивистика и професията „архивист“ в България

Както е известно, 18 април съвпада и с рождената дата на акад.

Иван Дуйчев (18. 04. 1907 г.), който основателно е считан за патрон на откритата през учебната 2002/2003 г. специалност **Архивистика и документалистика** в Исторически факултет на Софийски университет „Св. Климент Охридски“, а също и със старта на българското професионално университетско архивно образование през 1952/1953 г. Ето защо от 2005 г. **18 април** официално се чества в ИФ като: „Денят на специалност **Архивистика и документалистика**“, който се отбелязва с организирането на съответните **Университетски четения по архивистика** във формат на научна конференция. Същото заглавие има и специализираната поредица, в която се публикуват разработките на участниците в конференциите (вж. „Университетски четения по архивистика“ – Т. I; Т. II и Електронна библиотека по архивистика и документалистика).

При откриването на разглежданата конференция проф. Андриана Нейкова в качеството си на научен редактор и съставител представи споменатия втори том от поредицата **Университетски четения по архивистика**. Тя сподели, че изданието е посветено на всички дипломирани архивисти през периода 1952–2012 г., които наброяват повече от 500 студенти, специализанти и докторанти, в това число и от чужбина, както и на техните университетски преподаватели. Според нея, много е важно публикуването на материалите от VI юбилейната конференция, въпреки многобройните препятствия, които се е наложило да бъдат преодолени. В крайна сметка обаче сборникът, който вече е библиографски факт, е един реален принос и като „памет за българското архивно образование“, достигайки до заинтересуваните читатели, той несъмнено ще допринесе за нейното съхраняване във времето.

Проф. Нейкова отбеляза, че освен научните доклади и съобщения от предходната конференция (2012), в сборника са включени и доклади от II конференцията по случай 100-годишнината от рождението на акад. Иван Дуйчев (2007). В тази връзка тя припомни неговата лична драма и изпълнена с обрати научна кариера, проследена по документи в докладите на д-р Ивайло Аврамов (СУ), Илонка Колева (СУ) и д-р Анка Игнатова (ВТУ).

В своите „Лекции по архивистика“ (1950) акад. Иван Дуйчев уточнява, че с историята на архивите и архивното законодателство се занимава т. нар. **Архивология**, с архивните сгради и условията за съхранението на архивните документи **Архивоикономията**, а въпросите, свързани с основните архивни процеси и дейности, са предмет на **Архивотехнията**. Споменатите термини обаче впоследствие не се възприемат от български-

те архивисти. По-конкретно, вместо терминът *Архивология* у нас през изминалите години се използва *История и организация на архивите*.

Що се отнася до термина *Архивология*, някои съвременни автори, сред които и представители на руската архивна школа, го определят като: *Обща теория за архивите* или *Наука за архивите*. С това значение терминът *Архивология* се дефинира и в доклада на проф. Нейкова, което съответства на интегралния характер, структурата и теоретичната рамка на съвременното архивно познание, както и на темата на самата конференция. В случая е интересно и съпадението, че според сакралното значение на числото „7“ в древността, то означава преход към по-съвършена степен в еволюцията на космоса, боговете, земята и хората³. В известна степен бихме могли да приемем, че разглежданата VII конференция също позволява да направим подобни сравнения с оглед нейния принос за развитието на *Българската теоретична архивистика*.

По аналогия фундаменталният термин *Архивология* в условията на съвременното мрежово общество, електронно управление, електронни архиви и интелектуални комуникации също може да бъде възприет с предлаганото значение, а именно: *Наука за архивите*, както и *Обща теория за архивите*. Според проф. А. Нейкова, именно тези значения на термина *Архивология* предлагат възможности за съвременно философско осмисляне на постиженията на теоретичната архивистика във всичките ѝ направления, респ. научни дисциплини, които с течение на времето се обособяват и развиват относително самостоятелно.

Философия на архивното познание и постиженията на българската университетска архивистика

Словото при откриването на конференцията, което произнесе проф. д-р Андриана Нейкова, беше съобразено със съвременната технологична парадигма, разпространението на информационно-комуникационните технологии и тяхното отражение върху промените в социалната роля на архивите и мисията на архивистите през XXI век. Специално внимание авторката отдели и на професионалното архивно образование, което изисква иновационни методи за обмен на научна информация и обучение с помощта на съществуващите профилирани архивни мрежи.

С доклади, научни съобщения и презентации се представиха общо 14 автора. Още в основния доклад на проф. д-р А. Нейкова (СУ) на тема: *Архивология (Обща теория за архивите) – идеи и теории*, бяха очертани целите, задачите и насоките на провежданата конференция, поради което си позволяваме да го представим по-детайлно.

Авторката прецизира основополагащия в парадигмата на архивното познание термин *Архивология*, обвързвайки го с посочените по-горе значения: *Наука за архивите* и *Обща теория за архивите*. Тя проследи в ретроспективен план идеите и теориите в областта на *Архивологията*. Това позволи да бъдат обосновани и систематизирани критериите за оценка на съответните български разработки в тази област. Проф. Нейкова разгледа основните чуждестранни концепции за периода от края на XVI в., когато се появяват първите теоретични трудове по архивистика, до настоящия етап. Водещите идеи, школи и теории, които авторката представи, са следните:

– Първите теоретични трудове по архивистика се появяват през XVI–XVIII в. и допринасят за формирането на научната област „архивознание“;

В тази връзка, авторката обърна внимание, че интересът на тогавашните автори, които най-често са юристи по образование и служители в архивите към канцелариите на съответните власти и религиозни институции в европейските средновековни монархии, е насочен към въпросите относно статута, организацията и типологията на съществуващите архивни сбирки и значението им като декларирано право и за управлението. Ето защо съхраняваните документални свидетелства на практика не са достъпни извън интересите на властващите елити в отделните абсолютистки монархии и църквата. Проф. Нейкова подчерта, че вследствие от институционализирането на архивите в условията на модерните национални държави в Европа, се регламентира статутът, организацията и функциите на държавните исторически архиви, вкл. и правото на достъп на гражданите до наследените от миналото архивни сбирки с публично значение. В резултат при прехода от Средновековието към Новото време и националните държави историческите архиви се трансформират от „арсенали на властта“ в „лаборатории за научни изследвания“.

– Развитието на т. нар. „методическо архивознание“ или концепцията за „технологичната архивна теория“, включително и служебните функции на архивиста-администратор;

Според проф. Нейкова, за развитието на общата архивна теория и за осъзнаването на необходимостта от професионално образование и квалификация по архивистика допринасят изграждането на националните архивни мрежи и създаването на нормативно-методическа уредба за технологията на архивната работа.

Тя изтъкна, че повратен момент в развитието на Общата архивистика е създаването през 1898 г. на известното методическо пособие на холандските архивисти С. Мюлер, Й. Фейт и Р. Фрюин „Ръководство за класиране и описание на архивите“, в което авторите за първи път теоретично обосновават универсалната по своето значение теория за архивния фонд. Въз основа на тази теория още през 20-те години на миналия век английският архивист Хилари Дженкинсън обосновава тезата си за водещата роля и професионална отговорност на архивиста-администратор в процеса на селекция на документите за постоянно съхранение или унищожаване с цел формирането на т. нар. „държавен фонд“.

– Влиянието на идеите на школата на позитивизма в трудовете по проблемите на **Архивологията (Общата теория на архивите)**;

Проф. Нейкова уточни, че през първата половина на ХХ в. в развитието на Общата архивна теория доминиращо е влиянието на позитивизма, което се откроява в трудовете на Еуженио Казанова, Серафино Пистолезе, Теодор Шеленберг и Ернст Познер. Доколкото обаче техните изследвания остават на равнището на официалната етатистка парадигма, те разглеждат архивите като част от институционалната структура на съответната държава и принципите за нейното управление.

– Отражението на идеите на неокантианството в трудовете на Адолф Бренеке и Йохан. Паприц;

– Влиянието на марксизма в съчиненията на Н. Покровски, М. М. Максаков и други представители на съветската архивна школа;

Според проф. Нейкова те съществено допринасят за прилагането на съветската архивна теория в практиката, с присъщия формационен подход и принципи за партийността при решаването на архивните проблеми, включително и технологията на архивната работа.

– Трансформирането през втората половина на ХХ в. на модерната теоретична архивистика в интегрална научна област с **Обща теория на архивите** и отделни направления (научни дисциплини) в структурата на архивното познание;

Авторката счита, че тази промяна е резултат от задълбочаващата се тенденция за отделяне на **Общата архивна теория** (историята на архивната мисъл или историческата архивистика) от архивната технология (в. см. практика).

– **Общата теория на архивите** в информационното общество: „оценителната теория“ на Т. Шеленберг (60-те години на XX в.); „документационната стратегия“ на Хелене Самюълс, концепцията за „тоталните архиви“ на канадската архивна школа, концепцията за „социалните подходи“ в теоретичната архивистика, методика и практика от края на миналия век.

Във връзка с нейното изясняване проф. Нейкова представи концепциите на Т. Шеленберг, който обвързва ролята на професионалния архивист предимно с подбора на документите, като предпоставка за тяхното опазване с историческа цел. За целта той въвежда и изяснява понятията „първична стойност на документа“ (отразяваща важността на документа за създателя му) и „вторична стойност на документа“ (притежаваща две измерения: свидетелствена, респ. исторически източник, която се определя от важността му за изследователя; информационна – значението му за обществото), както и дефинира термините „документ“ и „архивен документ“ (в см. част от документалния комплекс, определена за постоянно съхранение).

Авторката обърна внимание, че в теоретичен аспект идеята за съществуващата органична връзка между официалните и личните документи по основни теми, като и за тяхното издирване, се обосновава в „документационната стратегия“, на Х. Самюълс от САЩ. На базата на своя професионален опит тя стига до извода, че е необходимо допълване на традиционните методи за оценка на документалните свидетелства, свързани със значими за обществото теми. Подобен подход изисква участие на архивистите в една междуинституционална „документационна стратегия“ на по-високо равнище с цел издирване, оценка и придобиване на лични ръкописи и материали, допълващи и свързани с архивите на дадена институция, за която цел е необходим „институционален функционален анализ“. Възприемането на подобен подход разширява значително отговорностите на архивистите не само като „пазители на документите“, но и с преки ангажименти към „жизнения цикъл на документите“ в съвременното общество.

Проф. Нейкова също подчерта, че съвременните архивисти на практика са преки участници в процеса на формиране на публичния

документален и архивен ресурс във всичките му възможни формати и социални сфери на обществото. В този аспект тя се спря и на актуалната концепция за т. нар. „тотални архиви“ (обоснована през 70-те години на ХХ в. от представители на канадската архивна школа). Посочената теория разглежда документите в контекста на тяхното създаване, а най-новите ѝ интерпретации са насочени към електронните документи, като продукт на съвременната управленска и деловодна дейност. На практика прилаганият подход означава замяна на предишната информационна парадигма при оценяване на документите в зависимост от бъдещото им използване, с познавателна парадигма, при която оценката им е въз основа на сведенията за произхода на съдържащата се в тях информация, за създателя на документа, за даденото управление, функции и характеристики на документите върху различни носители.

Проф. Нейкова разгледа и концепциите на Хю А. Тейлър, който развива идеята за необходимостта да се изследват причините за появата на даден документ, връзката между конкретно действие (събитие) и свързаните с него документи, за да си отговорим на въпроса как и защо се създават документите в обществото. Авторката сподели, че въпросната теория е от стратегическо значение за формирането на националното архивно наследство, но е почти непозната у нас. Тя подчерта, че в условията на съвременната технологична парадигма развитието на архивния отрасъл се характеризира вече с понятията като **Архивология, Университетска архивистика, стартово професионално архивно образование и квалификация, със стратегии, политики, стандарти, проекти и т. н.**

В заключение тя обобщи: „... за съжаление ние почти не познаваме чуждестранната специализирана литература, респ. водещите идеи, школи, автори и трудове по проблемите на Общата архивна теория. Тогава възниква реторичният въпрос – какво четем всъщност, за да бъдем качествени преподаватели и специалисти по документалистика и архивистика, както и дали някой нас ни чете или ще продължаваме да си пишем и работим в една измамна себедостатъчност.“

Като цяло представянето и на останалите участници в конференцията заслужава най-висока оценка от научна и професионална гледна точка.

Проф. д-р Юри Тодоров (СУ) изнесе доклад на тема: **Цифрова форензика в архивите**. Той представи тази сравнително нова област, която

има пряко отношение към проблемите на документалното историческо наследство, описва методите ѝ и обоснова основната ѝ задача, състояща се в пресъздаване и възстановяване на съдържанието от файлове, записани върху различни компютърни паметни в най-разнообразни формати.

Катя Зографова (*директор на НЛМ*) представи: ***Забравените и „забранените“ фондообразуватели в НЛМ – между философията и случайността***. Тя се спря на проблемите, свързани с кръга от фондообразуватели на Националния литературен музей и тяхното архивно наследство.

Д-р Русалена Пенджекова (*ПУ „Паисий Хилендарски“ – Филиал Смолян*): ***Архивисти и историци – рицари на паметта на обществото*** насочи вниманието към взаимоотношенията, интересите, противоречията и възможностите за сътрудничество между архивисти и историци. Тя обърна внимание, че по същество резултатите от работата на архивистите и историците са ключът към паметта на обществото. Дефинира ги като „рицари“, защото усилията и на едните, и на другите, са насочени към една идеална цел: да осигурят дълговечността на паметта на човечеството. Авторката сподели, че въпреки общата им мисия „да изграждат дворците на паметта“, новите им социални роли и професионални отговорности се оказват различни и същевременно взаимозависими. По-конкретно, тя представи, от една страна – архивистите, като архитекти и създатели на колективната ретроспективна памет, а от друга – историците в ролята им на интерпретатори на същата тази информация.

Проблеми на научно-техническата обработка, съхранението, опазването и използването на архивните фондове и колекции в Национална художествена галерия разгледа д-р Бойка Дзипалска (*НХГ*) в доклада си: ***Архивни фондове и колекции в националната художествена галерия***.

На въпроси, свързани с богатите възможности за архивна евристика, на базата на практически опит и примери, се спряха Цветана Величкова и Марияна Николова (*НА на БАН*) в доклад им: ***Архивна евристика в работата по художествено-документалната изложба за автора на националния химн Цветан Радославов***.

В доклада си: ***Единният учебник по История на Русия: Патриотично образование или кратък курс по история на ВКП(б)*** доц. д-р Дарина Григорова (*СУ*) проследи релациите между историческа памет и нация в Русия. Тя обърна внимание на т. нар. „канонична история“, отражението ѝ в регионалните учебни пособия и съвременните възможности за „вариативна история“ в учебниците по история.

Опита си при съставянето на мултимедиен продукт по история сподели доц. д-р Георги Якимов (СУ): **Опит за електронен учебник: Мултимедийна история на България.** Той представи посочения учебник и демонстрира възможностите, които осигуряват компютърните технологии за използването му от учителите и учениците.

Особено актуален бе докладът на д-р Ивайло Аврамов (СУ): **Метаданните като архивни документи в електронна среда.** Той разгледа въпросите за обвързаността на метаданните по отношение на документите и процесите, свързани с т. нар. „жизнен цикъл“ на документа. Поясни, че метаданните, съпътстващи документите по време на този жизнен цикъл, могат да продължават да се използват и след като документите вече са изчерпали оперативното си значение, но продължават да се съхраняват заради историческата им стойност.

Илонка Колева (началник на Архива на СУ): **Архивът на СУ „Св. Климент Охридски“ в мрежовото информационно общество,** се спря на проблемите, инициативите и възможностите за дигитализация на документалния и архивния ресурс на СУ.

Обзор на палеографските особености, типологизацията и основните видове османотурски документи във фонда на Българска екзархия направи Михаил Иванов (ЦДА) в доклада си: **Дипломатика на османотурските документи от XX век. (Примери от фонда на Българската екзархия).**

Регламенти и проблеми на описанието на архивните документи в музейните фондове и колекции бе темата на доклада на Давид Нинов (НВИМ). Авторът представи разликите между архивните фондове, намиращи се в историческите архиви, и формираните в музеите фондове (основен, спомагателен и научен фонд), които се инвентират и описват по правила, съществено различаващи се от тези в системата на държавните ни архиви.

Мануела Желязкова (Многопрофилна болница за активно лечение – Национална кардиологична болница ЕАД) в доклада си: **Професията „архивист“ и нейната реализация в здравните заведения** като архивист в НКБ проследи възможностите за работа на архивисти в сферата на здравеопазването и необходимостта от качествено стартово професионално образование и квалификация по архивистика на тази категория служители.

Интересна и полезна като споделен опит за потребителите на ретроспективна документна информация бе темата на доклада на Драгомир Томов (докторант към катедра Архивистика и ПИД): **Издирва-**

не и проучване на архивните ресурси за исторически изследвания в мрежовото общество.

Във връзка с последните иновации в обучението по архивистика бе направена презентация на подготвеното от проф. Андриана Нейкова и гл. ас. д-р Русалена Пенджекова електронно учебно пособие: **Виртуална памет за архивите**, съобразено с монографията на проф. Нейкова „Архиви и общество“. Чрез него беше представен в историко-хронологичен и тематичен план с помощта на подбрани за целта изображения специфичния, многообразен и динамичен свят на документите и архивите, като един от вечните символи на държавността и цивилизацията.

Закривайки VII Конференция на специалност **Архивистика и документалистика**, проф. Нейкова събщи намеренията на организаторите в най-скоро време да се предприемат необходимите действия за учредяване **Асоциация на дипломираните архивисти в Р. България**. Направеното предложение бе одобрено от всички присъстващи, които изразиха надежда, че до следващата VIII конференция (18. 04. 2014), професионалната организация вече ще бъде юридически факт, за да имат българските архивисти своето представителство на международно, европейско и национално равнище, а при необходимост – защита и най-вече надежда за своята успешна професионална реализация.

Бележки

* Статията, която е написана във връзка с проведената на 18. 04. 2013 г. VII научна конференция на тема: **Философия на архивното познание и постижения на българската университетска архивистика**, е публикувана в сп. *Philosophia*: електронно списание за философия и култура, 05. 10. 2013: <<http://philosophia.bg/%D1%83%D0%BD%D0%B8%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%B8%D1%82%D0%B5%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%B0-%D0%B0%D1%80%D1%85%D0%B8%D0%B2%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0-%D0%B8-%D1%84%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE/>>.

В настоящето е-издание статията се възпроизвежда със съкращения: без приложеното *Слово* на проф. д-р Андриана Нейкова при откриването на конференцията, тъй като в случая същото се публикува самостоятелно.

¹ Хроника на организирани научни конференции, организирани от катедра „Архивистика и помощни исторически дисциплини“ при Ис-

торически факултет на Софийски университет „Св. Климент Охридски“:

– „Българската университетска архивистика като образователен модел – история и бъдеще“ – 18 – 19 април 2005 г.;

– Конференция, посветена на 100-годишнината от рождението на акад. Иван Дуйчев (1907–2007) – 18 – 19 април 2007 г.;

– „Българските архиви и университетската архивистика през XXI век“ – 18–19 април 2008 г.;

– „Европейските архивни приоритети и българската архивна реформа“, включително и кръгла маса на тема: „Българските архиви и професията „архивист“ в Европейския съюз“ – 18–19 април 2010 г.;

– „Съвременната класическа архивистика и българската университетска компютърна архивистика – взаимодействие, политики, стратегии.“, реализирана в два модула: „Съвременните архиви, българската университетска архивистика и възможности за междуинституционално сътрудничество“; „Специалност Архивистика и документалистика – постижения, проблеми, перспективи“ – 18–19 април 2011 г.;

– Юбилейна конференция на специалност „Архивистика и документалистика“ на тема: „Архиви, професия, образование – реалности и стратегии“ – 18–19 април 2012 г.

² Пенджекова, Р. 60 години българска университетска архивистика и 10 години специалност „Архивистика и документалистика“ в СУ „Св. Климент Охридски“. – В: Университетски четения по архивистика. Т. II, С., 2013, с. 246.

³ Числото 7 е сакрално почти във всички култури. То носи символичния смисъл на „голямо“, „много“ или „всичко“ така заема мястото на „кръгло число“. Орбитите на 7-те планети са израз на космическия ред, който се изразява в 7-те тона, 7-те основни цвята и с „планетните“ названия на дните от седмицата. (*Шнитер, М.* Стара българска литература Пловдив, 1995, с. 113–114.) Така например, в тракийския орфизъм седмата степен символизира смъртта, която е всъщност нов живот. (*Фол, Ал.* Самотният пешеходец. София, 2012. с. 87). В християнството 7 е числото на съвършенството. Седмият ден е посветен на Бога (Изход, 20:10); седемте очи на Яхве означават неговата премъдрост (Захария, 4:10); седмосвещениците в старозаветното богослужение, седемсветлото слънце във времената на Месията (Исай, 30:26), Христовата молива („Отче наш“) съдържа седем прошения, седем са даровете на Св. Дух; седем са свещените тайнства в християнството и др. (*Шнитер, М.* Цит. съч.).